

NOS

Medlemsorgan för Föreningen Natur och Samhälle i Norden. Utkommer med 4 nr per år. Nr 4 dec 1989

FNSiN

Föreningen Natur och Samhälle i Norden

FÖRENINGENS ADRESS:

Box 49015
100 28 STOCKHOLM

Lokal i Stockholm:

Upplandsgatan 80, t v om porten
Tel. 08/33 49 59

Postgiro:

50 31 97-6 (Huvudkonto)
67 01 50-2 (Medlemsavgifter)
60 80 83-2 (Beställning av skrifter)

FUNKTIONÄRER 1990

Kontaktpersoner:

FNSiN-Höga kusten

lma Eva Hermansson
Svanö 7720 35
870 40 Lunde
0612-303 50 (B)

FNSiN- Skåne:

Eva Marie Widmark
Bärsärkagången 10
223 75 Lund
046-14 73 11 (B)

FNSiN-Uppland:

Sven A. Nyberg
Valthornsv. 31
752 50 UPPSALA
018/40 47 70 (B)

FNSiN-Östergötland:

Håkan Bley
Bräddgatan 37
602 20 NORRKÖPING
011/12 46 42 (B)

FNSiN-Värmland:

Lena Sewall
Älvrosgratan 4
654 61 KARLSTAD
054/18 68 75 (B)

Ansvarig utgivare:

Anders Schærström
Kometvägen 49
183 33 TÄBY
08/663 1370 (A) 08/758 3003 (B)

Redaktion:

Ola Eriksson, Pia Eriksson, Harri Sokolov, PeO Sundqvist,

Nästa NOS(endast program)

utkommer i slutet av mars.

Material till NOS skickas till: PeO Sundqvist
Grubbens gata 9, 112 32 STOCKHOLM 08/50 73 19.

För endast 45 kronor kan du bli medlem för resten av året - och därmed får du program även för första kvartalet av 1989!

Sätt in avgiften på postgiro 67 01 50-2.

Programförklaring

Föreningen Natur och Samhälle i Norden (FNSiN) är en partipolitiskt obunden, ideell förening. Föreningen vill samla intresserade av miljöfrågor och levnadsvillkor till ett allsidigt studium av natur och samhälle.

ATT UPPTÄCKA TILLSAMMANS är vår grundide!

I FNSiN möts människor med allehanda intressen.

Vi arrangerar EXKURSIONER till intressanta områden. Vi har gjort resor till Gotska Sandön, Bornholm, fjällen och flera svenska landskap. Vi har paddlat kanot i Bergslagen, Sörmland och Uppsala, där vi allt efter intresse kunnat studera fauna, flora, arkeologi och kulturhistoria. Vi har firat midsommar i Halland och i Skåne. Vi har plockat svamp i skogarna kring Stockholm och tranbär på hälsingemyrar.

Vi arrangerar årligen EXPEDITIONER till områden nära och fjärran. Lofoten, Färöarna, Island, Spetsbergen, Grönland, Alaska, Hebriderna, Newfoundland och Labrador är några av de områden som vi har besökt. Varje resa förbereds genom studiecirklar och redovisas i artikel- eller bokform.

Vi arrangerar STUDIECIRKLAR. Några ämnen har varit skärgården, energi, fjällkunskap, ortnamn, foto och modern isländska.

Vi arrangerar FÖREDRAG i en mängd aktuella ämnen, såsom lägenergisamhället och bostadsmiljöer. Ofta berättar långväga resenärer till egna bilder om sina upplevelser runtom i världen.

Vi agerar MILJÖPOLITISKT: Nedre dalälven, Tyresta-Åva och Järvafältet är några av de områden som vi har engagerat oss för.

Som du ser har FNSiN en mångsidig karaktär där ditt speciella intresse blir tillgodosett och där du genom din medverkan kan berika föreningen. Dessutom glömm vi inte att ha trevligt. Som medlem är du välkommen att delta i dessa arrangemang. Resor och utflykter genomförs till låga självkostnadspriser. Som medlem får du dessutom medlemstidskriften NOS, fylld av intressanta artiklar.

Medlemsavgiften för 1990 är 100 kronor. Sätt in den på pg 67 01 50-2.

FNSiN/Skrifter & Böcker

Föreningens skrifter kan beställas genom att betalningen sättes in på postgiro 60 80 83-2, FNSiN. Ange avsändare och vad beställningen avser.

Tyresta

En tvärfacklig beskrivning av ett av Mellansveriges finaste vildmarksområden. Innehåller artiklar om kulturhistoria, arkeologi, ortnamn, kvartärgeologi, geologi, flora och fauna. Rikt illustrerad med kartor och teckningar. 32 sidor. Pris 35 :-, medlemmar 30:-.

En färd till Island 1977

En reseberättelse om vad man kan råka ut för längs Islands vägar kombinerad med avsnitt om geologi, flora, fågelliv och andra intressanta ämnen. Riktigt illustrerad. 52 sid. Pris 45:-, medlemmar 40:-.

Island i NOS

Ett särtryck av artiklar om Island som varit publicerade i NOS - plus ett par nyskrivna tillägg - om historia, språk, geologi, nationalparker m m. 51 sidor + 6 sidor kartor och bilder. Pris 35:-, medlemmar 30:-.

Upplysningar om skrifterna lämnas av Conny Karlsson Sköttmors väg 7B, 781 64 BORLÄNGE tfn 0243/140 74. Priserna inkluderar porto och moms.

Gotska Sandön

En tvärfacklig beskrivning. Innehåller artiklar om geologi, dyner, flora, fauna, historia och livet på ön. Den första boken som behandlar ön ur alla synvinklar. Riktigt illustrerad med teckningar, kartor och foton. 112 sid. Pris 50:-, medlemmar 40:-.

Spetsbergen - land i norr

Förord från Arktispionjären Helge Ingstad. En allsidig bild av Spetsbergen ges genom de 25 artiklarna som bl a behandlar historia, valfångst, kolbrytning och oljeletning, geologi, växt- och djurliv. 168 sid. Pris 65:-, medlemmar 55:-.

Sydvästgrönland

Expeditionsrapport från 1974. Rikt illustrerad med foton, teckningar och kartor. 150 sidor. Ca-pris 60:-, medlemmar 50:-.

LEDARE

nos 10 år

Föreningens minnesgode sekreterare har påpekat för mig att det i höst är 10 år sedan den första NOSen såg dagens ljus. Föreningen är som bekant några år äldre än så, och föreningsveteranerna minns att föregångaren till NOS hette Medlemsorganet, gemenligen kallad Organet. Detta var en innehållsrik, men grafiskt betydligt enklare trycksak.

NOS är och förblir en viktig symbol för föreningen. En tidskrift markerar gemenskapen inom en förening. Att producera även en liten tidskrift kostar emellertid, och det är stora ideella arbetsinsatser som gör att NOS över huvud taget kan komma till, att den kan fyllas med artiklar och bilder. Allt arbete, utom själva tryckningen och häftningen, utföres av några föreningsmedlemmar.

Håll tillgodo med det nya numret.

Estlands år

1989 blev i hög grad Estlands år. Föreningen genomförde en mycket lyckad resa till detta vårt återupptäckta grannland. Resan föregicks av en studiecirkel om Estland, främst dess historia, och vi har både före och efter resan genomfört en lång rad av arrangemang med anknytning till Estland.

För mig, och säkert för många andra, har Estland bara skyttat ett par gånger i historieundervisningen (något som Sverige erövrade och förlorade) och i vår egen tid varit endast en anonym del av det stora landet i öster.

Visserligen är FNSiN en opolitisk förening, men som ledarförfattare vill man ändå uttrycka glädje över den utveckling som nu gör det möjligt att besöka Estland och lära känna detta land som geografiskt, historiskt och kulturellt står så nära vad vi officiellt kallar Norden att det mycket väl kunde ha varit en del av den nordiska gemenskapen.

FNSiN skaffade sig vänner i Estland. Vi önskar, att det i framtiden skall vara möjligt att upprätthålla och förstärka dessa vänsförbindelser över Östersjön och den politiska gränsen. Kontakterna med Baltikum är en viktig angelägenhet, inte bara för FNSiN utan för hela landet.

En orsak till detta är den ekologiska situationen i Estland som ger anledning till oro - en oro som rör inte enbart Estland utan hela Östersjöområdet.

En annan orsak är att Sverige och Estland har ett gemensamt kulturarv att förvalta. Det är t ex angeläget, att man snarast dokumenterar och studerar de estlandssvenska dialekterna.

Vi kommer i FNSiN att fortsätta med att bidra till kunskaperna om Estland.

Anders Schaerström

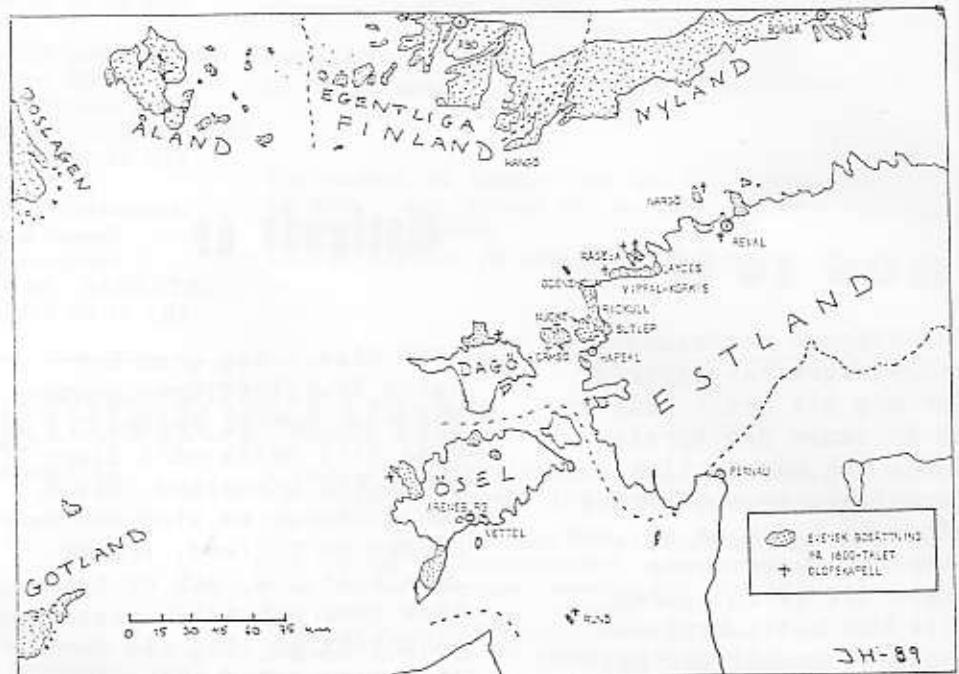
Svenskarna i Estland förr och nu

Att det har funnits och i viss begränsad utsträckning fortfarande finns svenskar i Estland är ett faktum som fler och fler har kommit till insikt om. Men när, varifrån och varför har dessa svenskar kommit att slå sig ned vid den estniska kusten?

Vissa tidiga forskare menade att Estlands svenskar var en överbliven rest av den östgermanska folkstam som förmodades ha bebott Östersjöns östra kusttrakter. Andra menade att gutasagans berättelse om att en tredjedel av Gotlands invånare skulle ha lämnat sin hemö och rest via Fårö till Dagö i Estland, också skulle innebära ett besked om den estlandssvenska befolkningens bakgrund. Alla dessa teorier har man numer övergett!

Idag är forskarna mer eller mindre överens om att den svenska bebyggelsen på öarna och längs kusten utanför Estland har tillkommit på 1200- och 1300-talen. Detta är grundat på en indiciekedja eftersom det saknas dokument om bosättningen i sig.

År 1219 förlorade de nord-estniska stammarna sin frihet, då den danske kungen Valdemar Sejr besegrade ett estniskt uppbåd i slaget vid Tallinn. På den gamla handelsplatsen

Den Svenska bebyggelsen låg som pärlor på ett band längs den viktiga handelsleden in mot finska viken. Den utgjorde så att säga en spegelbild (nästan) till den svenska bosättningen i Finland, troligtvis ingen tillfällighet! Sambandet mellan Olofskapellen och den svenska bosättningen är påvisad av den dansk-baltiske historikern Paul Johansen.

grundades TAANI LINN = den danska staden. Med danskarna följde tyska vasaller, den tyska riddarorden och den allsmäktiga katolska kyrkan. Tyska Orden och biskopsstiftet Ösel-Wiek delade mellan sig de områden där svenskarna skulle komma att bosätta sig.

Dagö, och troligen också de omkringliggande öarna, nämns som INSULA DESERTA (öde ö) år 1228. År 1254 har ön fått en viss bebyggelse, troligen på den

södra och mest bördiga delen. På denna del av Dagö har befolkningen nu varit nästan uteslutande estnisk. År 1294 tillerkänns svenska invånare i bygderna Kring staden Hapsal arvsrätt efter släktingar i staden - det första skriftliga beviset på svenskarnas fasta närvaro i landet. Därefter följer dokumenten slag i slag: år 1341 får svenskar besittningsrätt till ön Runö, år 1345 säljs ön Stora Rågö liksom godset Laydes åt svenskar, år 1373 resten av Laydes by.

År 1391 nämns öarna Nuckö och Ormsö vid sina svenska namn. År 1395 omtalas svenskar födda på ön Ösel. År 1409 varnar rådet i Reval (Tallinn) för "JÖNSUSARNAS INFLYTANDE" (Jöns var ett mycket vanligt svenskt förnamn). År 1470 befrias svenskarna som är bosatta på Dagö från dagsverken mot en årlig avgift. År 1514 anger Revals råd att svenskarna utgör cirka en sjättedel av stadens befolkning.

Kyrkornas datering och storlek i de svenska bygderna stämmer väl överens med det kronologiska mönstret som tecknats ovan.

Enligt egna traditioner, upptecknade hos t ex dagösvenskarna på 1600- och 1700-talen, trodde man sig härstamma från antingen det finlandssvenska landskapet Nyland eller från Roslagen. Bondeledaren "Kittas Irja" (Jöran från Kiddas by) säger i ett uttalande från 1650 att hans förfäder bott på Dagö i femton generationer. Ett bevis på den nära kontakten med Finlands svenskar utgör just för dagösvenskanas del placeringen av vissa helgondagar i de runkalendrarna man använde sig av. Biskopen av Åbo lät ca år 1400 flytta S:t Annas respektive S:t Henriks dag (till den 15/12 resp 20/1), och denna flyttning genomfördes enbart i Åbo stift. De dagösvenska kalendrarna har just denna samma placering.

Den svenska dialekt som talades i de centrala svenskbygderna (Dagö, Ormsö och Nuckö) är närmast besläktad med den dialekt som talas i det finlandssvenska östra Nyland (Borgå, Sibbo, Pyttis m fl orter).

Tallin, salutorget. Foto: Ivar och Ruth Elvers

Att svenskarna kunnat slå sig ned i dessa kusttrakter bör hänga ihop med den odlingsform den estniska befolkningen använde sig av. Kusten och öarna var använd endast säsongsmässigt för jakt och fiske, medan den egentliga bosättningen låg längre inåt landet.

Vidare är det troligt att bosättningen tilläts och/eller uppmuntrades av Tyska Orden, biskopsdömena och Hansaförbundet av speciella orsaker. Esterna gjorde uppror vid flera tillfällen (t ex 1227 och 1346), då de dräpte ett flertal av de hatade tyska herrarna. Inte heller kunde man lita på att den estniska befolkningen var ordentligt kristnad. Ännu in på 1600-talet förekom det att esterna hellre begravde sina döda i heliga lundar än på kyrkogårdarna. Den estlandssvenska traditionen gör gällande att man blivit placerade vid kusten för att hjälpa till med lotsning, assistera

vid skeppsbrott, bevaka stranden samt att förse biskopssätena med den livsviktiga fisken under fasteperioderna.

Svenskheten i sig var nu en garanti för privilegierna. Övergav han sitt svenska språk eller flyttade utanför sin bygd, så kunde en svensk bonde gå miste om sin personliga frihet och bli likställd med den estniska befolkningen som var livegen sedan upproret 1346.

Under Tyska Ordens samlade överhet (1346-1559) levde svenskarna i Estland under relativt fridfulla förhållanden. Biskoparnas och fogdarnas säten låg på betryggande avstånd, skatterna och andra t ex kyrkliga avgifter var fastslagna på en rimlig nivå och krigshandlingar var tämligen sällsynta på svenskarnas områden. När Tyska Orden brakade samman som en följd av reformationen samt grannstaternas påträngande intresse för

territoriet, började också en för svenskarna besvär-
ligare tid. De svenska
bygderna styckades mellan
svenskar, danskar och kur-
ländare/polacker. Mot
slutet av 1500-talet var
dock de svenska bygderna,
alla utom Runö, komna
under svenskt välde. Den
svenska erövringspolitiken
hade genomförts med lånade
medel. Härförarna och
högadeln som ofta var
Kronans fordringsägare
skulle nu återgäldas. I
brist på kontanta medel
skedde detta i början av
1600-talet genom utdelning
av jord. På så sätt kom
estlandssvenskarna att
lyda under olika adels gods,
av vilka en del kom att
byggas upp på böndernas
mark sedan dessa avhysts.
Den svenska tiden 1546-
1710 var en tid fylld av
förtryck, rättslig kamp,
sjukdomar och krig. Para-
doxalt nog innebar detta
alltså att den svenska
befolkningen i Estland
fick det sämre under
svenskt välde!

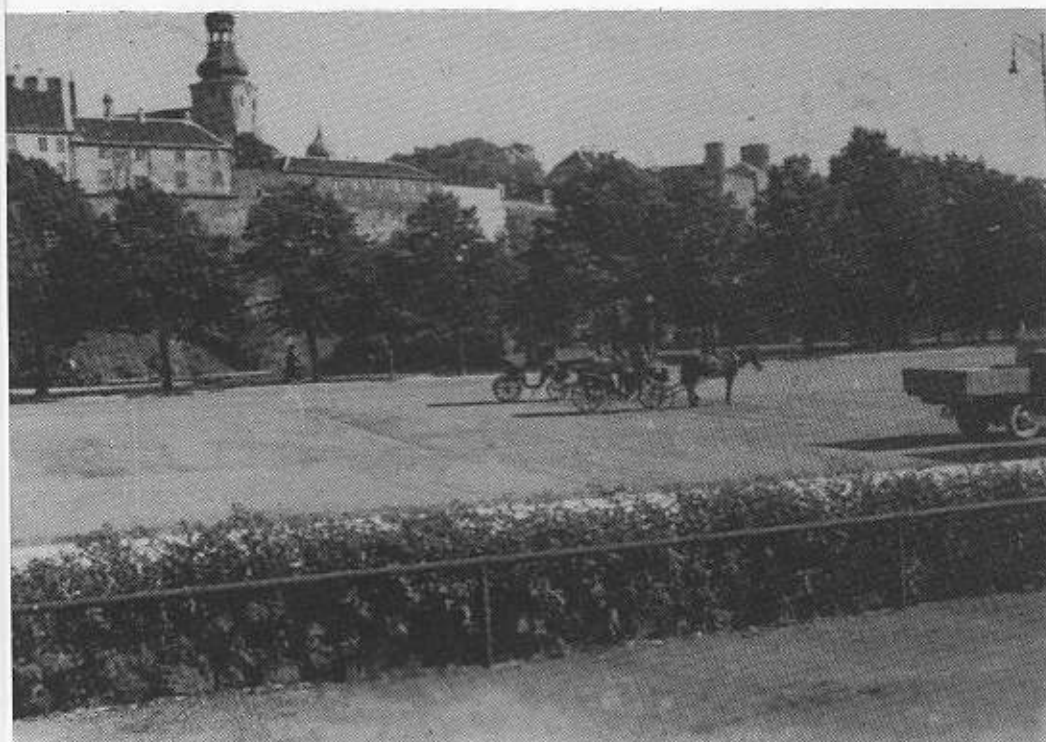
Under Stora Nordiska Kri-
get (1700-1721) erövrades
de svenska östersjöprovin-
serna av Ryssland. Ryske
tsaren överlämnade åt den
tyska adeln att styra
provinserna själva genom
sin Lantdag. De baltiska
baronerna fick så tillbaka
de egendomar de temporärt
förlorat genom Karl XI:s
reduktionspolitik. I
Krigets spår utbröt också
den stora pest som härjade
åren 1710-1711. I somliga
orter dog uppemot 50% av
befolkningen och i många
byar dog svenskheten helt
ut under denna period.
Svenskarna försökte att få
sina privilegier bekräftade
under 1700-talet, men
det lyckades inte helt och
inte på samtliga orter.

1700-talet och 1800-talet
var mörka perioder i est-
landssvenskarnas historia
även de, fyllda av över-
grepp och förtryck. Exem-
pel på detta är vräkningen
av bönderna i Tompo by på
Ormsö (1765), vräkningen
av svenskarna i Lill-Harga
och Bisholm på Nuckö (1774)

samt sist men inte minst
avhysningen av drygt tusen
svenskar från godset Hohen-
holm på Dagö. Av dagö-
svenskarna som folkgrupp
återstod efter detta bara
en liten spillra. Resten
fick order om att bosätta
sig i Ukraina, men endast
140 personer överlevde den
omilda överflyttningen dit.
Den lilla kolonien dagö-
svenskarna bildade vid
floden Dnjpr:s nedre lopp
fick sedan namnet GAMMAL-
SVENSKBY.

Brist på folkbildning,
förtroende och dryckenskap
höll under 1800-talet helt
på att utrota svenskheten
i Estland. Så samlade t ex
en balttysk skolinspektör
(Carl Russwurm) i mitten
av århundradet in alla
tänkbara uppgifter han
fick tag på om svenskarna
och lät publicera dessa i
en bok med titeln "EIBO-
FOLKE oder DIE SCHWEDEN AN
DEN KÜSTEN EHSTLANDS UND
AUF RUNÖ". Russwurm var
helt övertygad om att han
dokumenterade en utdöende
folkgrupps kultur och
historia.

Nu blev det inte så.
Svenskarna fick det bättre
på 1860-talet, rättsligt
sett. De fick kontakt med
landsmän i Sverige och Fin-
land. Missionärer och lära-
re anlände från Sverige.
Handeln med jordbruks-
produkter och fisk kom
igång. Gårdarna friköptes
och marken skiftades på
ett mer rationellt sätt.
Folkskolor grundades i
svenskbygderna. Det ned-
tryckta folket reste sig
långsamt. Gemenskapen
ökade mellan de olika
svenskbygderna och från
och med år 1903 gavs det
ut en svensk almanacka i
Ryssland. 1909 bildades en
svensk kulturförening,
Svenska Odlingens Vänner
(SOV). Det var svårt att
få tillstånd till detta,

Tallinn, mot Domberget. Foto: Ivar och Ruth Elvers

Paldiski, droska vid stationen. Foto: Ivar och Ruth Elvers.

men namnet som lät antyda att det var fråga om något hushållningssällskap underlättade säkert.

1918 föll så Tsarrysland sönder. Estland blev en egen stat. I ett trollslag var förryskningssträvanden, adelsförtryck och allt sådant borta. En ny tid började. Estlandssvenskarna grundade sin egen tidskrift, KUSTBON, öppnade en egen svensk folkhögskola (BIRKAS) och 1931 det svenska gymnasiet i Hapsal.

Nu förde den nya tiden med sig andra problem. Befolkningen ökade och alla varken kunde eller ville livnära sig på jordbruket med bisysslor. Ungdomar flyttade till städerna eller kanske ännu hellre till Sverige som utövade en stor lockelse. På sikt var svenskheten hotad, skulle den dö sotdöden måhända?

På 1930-talet släppte Estland dessutom sin generösa minoritetspolitik och svenskarna hotades av estnisering.

1939 bröt andra världskrigets helvete ut. Nargö, Rågöarna och Odensholm blev ryska militärområden och befolkningen förflyttades. Fisket hämmades av de militära restriktionerna rörande trafiken på havet. Deportering av de som ansågs vara intellektuella och mobilisering av ett par årskullar unga män förde bort ett par hundra personer österut. Den ryska ockupationen avlöstes så småningom av en tysk. Men inte heller tyskarna ville släppa svenskarna, som i allt högre grad nu ville iväg till det trygga Sverige.

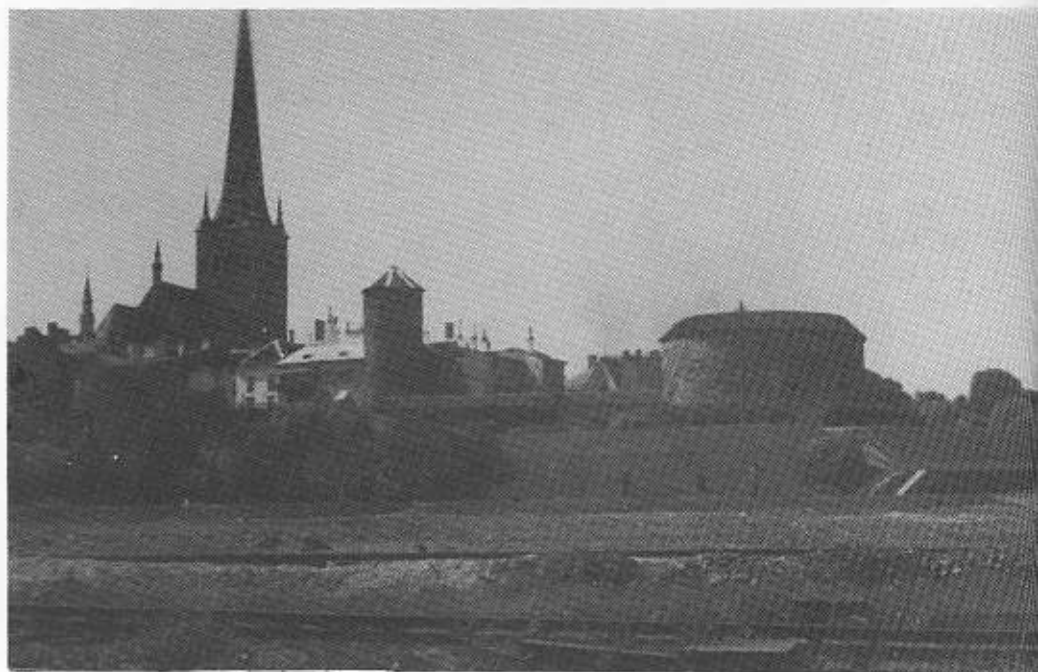

Paldiski, affärsgatan. Foto: Ivar och Ruth Elvers

1943 började befolkningen fly västerut. Först unga män som hotades av mobilisering i den tyska armén och sedan hela familjer. Tyskarnas motgångar under kriget påskyndade viljan att flytta. Till sist gav tyskarna med sig och tillät transporter i större skala av kvinnor, barn, sjuklingar och äldre. De flesta kom dock över till Sverige i egna småbåtar. På hösten 1944 hade cirka 8000 svenskar (eller halvsvenskar) anlänt till den svenska kusten. Endast cirka 10% blev kvar av olika anledningar. Några missade "den sista båten", andra tvekade att lämna allt de ägde - en stor grupp utgjorde dock de som inte ville överge mobiliserade söner eller män, som eventuellt kunde återvända vid liv från Röda armén. Nästan 1300 svenskar blev kvar. De flesta i Nucköområdet, Vippal-Korkis samt Tallinn.

Med dagens öppenhet har det så blivit möjligt att på plats kunna konstatera vad som finns kvar av det svenska i Estland. Glädjen hos estlandssvenskar från Sverige som besökt sina forna hembygder, över just att få besöka födelseplatsen, kämpar med sorgen över det förfall som möter. 1987 bildades Samfundet för Estlandssvensk Kultur, i Estland. Att rädda den estlandssvenska kulturens fortbestånd går nog inte, och det är nog heller inte det egentliga syftet, men en kontakt med svenskar i Sverige och Svenskfinland är av största vikt för utvecklingen i Estland idag. Går det sedan att rädda och bevara något av svenskheten är detta bara att bemöta med tacksamhet!

Jörgen Hedman

Tallin, fästningsvall. Foto: Ivar och Ruth Elvers

ESTLANDSSVENSKARNAS NUMERÄR UNDER PERIODEN 1680-1935

OMRADE	1680/90	1780	1850	1934
NUCKÖ halvö	ca 1200	ca 1400	908	735
RICKULL	ca 800	ca 900	975	1582
SUTLEP	ca 900	ca 800	539	380
DRMSÖ	ca 1400	1680	1568	2425
DAGÖ	ca 1200	ca 1500	287	10
NEWE	-	-	-	37
RAGÖARNA	ca 500	ca 450	422	341
VIPPAL	ca 250	ca 300	200?	188
KORKIS	ca 100	ca 150	190	150
LAYDES	ca 150	-	-	-
NARGÖ	ca 25	52	80?	155
VETTEL (ÖSEL)	ca 150	-	-	-
RUNÖ	ca 325	273	383	277
REVAL	?	?	500?	649
HAPSAL	?	?	75?	100
DORPAT	?	?	?	90
SUMMA:	7500	8500	6200	7641

ESTLAND

Ett kluvet land, en kluven upplevelse

"Öst är öst och väst är väst och aldrig mötas de två" sa Rudyard Kipling, men det är inte sant. Möts är precis vad öst och väst gör i Estland. Närmare bestämt äger mötet rum i Narva där fästningarna Ivangorod och Hermansborg stått öga mot öga på var sin sida om Narvafloden i över 600 år och representerat varsitt väderstreck.

Så långt som till Narva kom vi tyvärr inte under vår estländska resa. Det hade varit spännande att på plats uppleva mötet mellan orienten och västerlandet. Kanske skulle man kunna höra bruset av historiens vingslag brytas mot oljudet från oljeskiffer- och fosforitbrotten.

Men även om vi inte nådde fram till denna plats som representerar mötespunkten mellan två världar så fick vi under vår resa ändå så många intryck av splittningar och motsägelser i Estland av ofta paradoxal karaktär. Det är om detta som detta bidrag till gruppens reserapport ska handla. Det skall dock understrykas att det inte handlar om att exakt återge verklighetens motsätt-

ningar och konflikter. Sådant går inte att få grepp om på en två veckors rundresa. Ambitionen är endast att redovisa några subjektiva, personliga, iakttagelser av synliga motsägelser och annat som förundrar en tillfällig besökare.

Först några geografiska och historiska grundfakta. Estland ligger mycket nära Sverige i mil räknat. Men det tar förmodligen längre tid att ta sig dit än vad det tar att komma till Nordamerika. Under de senaste 700 åren har Estland varit ett härtagat, ockuperat land utom under perioden 1920-1940. Men det är endast dessa 20 år som räknas. Övriga 680 år anses som tämligen betydelselösa parenteser.

Välkänt är att anslutningen till Sovjetunionen betytt två språk, inflyttning av ryssar i stor skala, en kollision mellan två kulturer och ett påtvingande av den sovjetryska ekonomins plantyranni. Turistens första möte med den ekonomin är upplevelsen av två valutor - en officiell där en rubel värderas till 10 kronor

och en svart där gatans bankirer är villiga att sälja rubel för två kronor styck eller billigare.

Planhushållningsvanvettet har gjort Estland till ett fattigt land med svår varu-
brist, men man ser sällan några riktigt fattiga människor och nästan aldrig några riktigt utslagna. Flertalet människor ser välnärda och friska ut och är mestadels snyggt klädda.

Fattigdomen syns i stället på husen. Få bostadshus verkar ha reparerats under de senaste 50 åren. Men i gengäld är villaträdgårdarna mycket välskötta. Gatuunderhållet är eftersatt eller obefintligt men gaturenhållningen minutiös - ingen som helst nedskräpning förekommer utom förstas stinkande, överfulla soptunnor som finns överallt. Något klotter förekommer inte. Om det beror på ordningssamhet eller avsaknad av färgpennor må vara osagt.

Estland lär vara en polisstat men få poliser syns till. Mestadels inskränker sig ordningsmaktens beväpning till en kommunikationsradio. Det ser inte

särskilt hotfullt ut. Ändå anser sig människor näst intill leva i ett fängelse medan de mycket vanligt förekommande hundarna lever i total frihet och verkar rakt igenom mycket lyckliga och harmoniska.

En rundtur i Estland ger intryck av en grönskande idyll, ett synnerligen bördigt jordbrukslandskap där det mesta växer av sig själv. Men skenet bedrar dubbelt. Miljöproblemen är gigantiska. Vattenledningsvattnet är odrickbart i stora delar av landet, luften i Tallinn känns hälsovådlig. Skogen dör liksom sälarna. Om nu aktuella planer på att sätta igång fosforitbrytning i östra delarna av landet inte kan stoppas så finns risk för att grundvattnet förstörs så till den grad att Estland inte längre kommer att vara ett beboeligt land och att Östersjön utsätts för en förgörande miljöchock.

Till miljökontrasterna hör att den gamla badorten Pärnu med en av Östersjöns finaste badstränder inte längre har vatten som det går att bada i på grund av föroreningar.

Estland har mycket goda förutsättningar för jordbruk - ett slättland med bördiga moränleror och ett gynnsamt klimat. En stor del av befolkningen är sysselsatt i jordbruksnäringsmen mataffärerna ger ett synnerligen torftigt intryck. Utmärkt bröd finns det gott om men i övrigt är det magert. Färsk frukt och färska grönsaker är sällsynt. Man undrar var allt som produceras tar vägen. Under vår vistelse i landet tog till

Samtal om natur och samhälle i det gröna hos redaktionen för Eesti Loodus (Estlands natur) i Tartu.

Foto: Anders Schaerström

exempel osten slut i hela Estland.

Från bussen kan man se talrik och välkött boskap. Korna ser välmående ut men men - som sagt - osten tog slut och mjölken är näst intill ransonerad. Småbarn garanteras mjölk med hjälp av läkarrecept.

Jordbrukets tyngdpunkt på animalieproduktion borde betyda endast en obetydlig användning av konstgödsel. Men naturgödsel tas inte till vara. Vi hörde exempel på att spillningen från sovchosens fläskfabrik dumpades i närmsta sjö medan användningen av konstgödsel t o m överskrider de mängder som förekommer i Sverige. Av landets naturvårdande organ betraktas de som förespråkar enbart naturgödsel som extremister.

Den låga produktiviteten är sannolikt en effekt av den stelbenta planekonomin. Förmodligen förekommer det inte någon annanstans än i

en sovjettrysk sovchos att höbärgningen avbryts på grund av helg när höet är hässjat eller volmat, vädret soligt, blåsigt och varmt och det bara är att köra in höet innan nästa oväder förstör skörden. Samtidigt kan man se en småbrukare med hustru jobba med höet i det lilla formatet på helgdagsaftonen medan den estniska flaggan vajar på halv stång på boningshuset.

Till planekonomins motsägelser hör också att på öarna finns en befolkning som sedan gammalt är van att försörja sig på fiske och intet hellre vill än att fortsätta med det. Men på exempelvis Ormsö förekommer inget fiske sedan de två tidigare fiskekolchoserna gått omkull.

Kartor finns att köpa i Estland - över månens baksida och andra exotiska områden. I bokhandeln fanns till exempel en automobilkarta över Kiev-området och en Komsomolkarta

Estlands framtid. Folkfronten firar segerdagen i Pärnu den 23 juni.

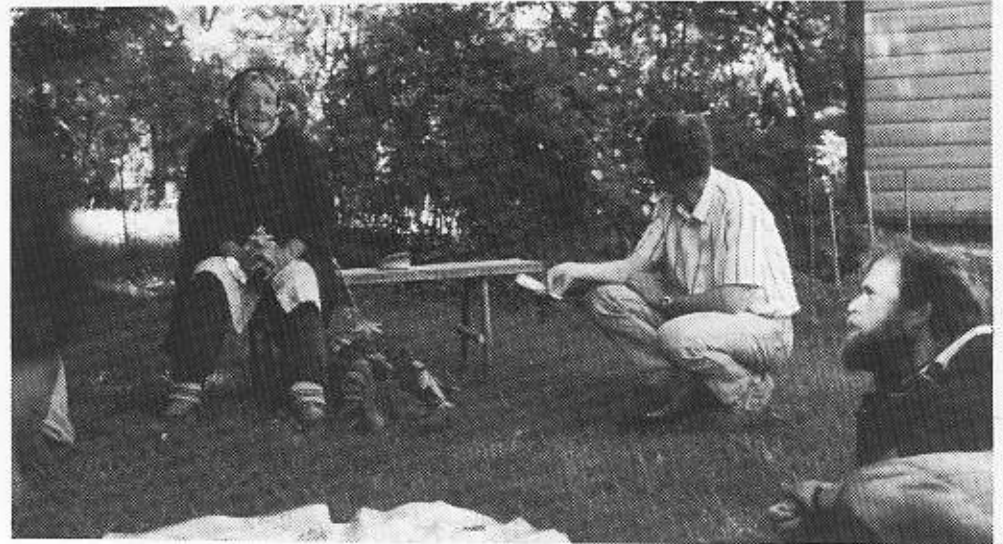
(vad det nu är) över Amur-Issuri-regionen i bottensta Sibirien. Men när man frågar efter en karta över Estland ser expediten uppgiven ut och förklarar att något sådant inte förekommer i handeln.

Restaurangbesök är komplicerat i Estland eller åtminstone i Tallinn där våra krogsvängar huvudsakligen ägde rum. Restaurangernas skyltar med öppettider är inte mycket att bry sig om. Man inser snart att det är meningsfullt att titta efter köer. Utan kö ingen mat. Restaurangporten är mestadels låst. Om man bankar på dörren tillräckligt energiskt kommer kanske någon och öppnar och ser avvisande ut. Efter en förhandlingsomgång där man försäkrar att man bara ska äta pyttelite och knappt dricka någonting alls kan man efter ytterligare väntan komma in i restauranglokalen som ingalunda är full utan mycket väl kan vara mycket glest besatt. Maten är i regel förträfflig och inte särskilt dyr - åtminstone inte för en turist från väst. Drickat är ett särskilt kapitel. Enklarest är att beställa en Pepsi-Cola. Öl fanns inte medan vi var där. Om av nykterhetspolitiska skäl eller genom en planeringsmiss ska vara osagt. Vin går ibland att förhandla sig till sedan man avvisat enträgna uppmaningar att släcka törsten med vodka eller konjak. På ett ställe var champagne det enda förekommande vinet.

Bostadshusen är ofta i dåligt skick. Nya hus byggs slarvigt. Med egna ögon har vi sett hur husväggar

muras på fri hand utan hjälp av vattenpass eller andra rikthjälpmiddel. Resultatet blir därefter, sneda och krokiga husväggar. Husen håller inte utan förfallet sätter in snabbt. Ändå finns i landet både kunskap och yrkesskicklighet. Det såg vi också exempel på. Men då gällde det inte bostads-

Maria Murman utanför sin stuga i Söderby på Ormsö. Stefan Lundin från FNSiN bandar hennes berättelse. Till höger Ants Varblane.

hus för vanligt folk utan restaurering av gammal kulturminnesförklarad bebyggelse.

Över huvud taget finns en teknisk "obalans". Man förundrar sig över att i ett land som kan skicka upp rymdfarkoster inte tillverkas användbara

tandborstar. Orsaken är väl inte brist på tekniskt kunnande utan ett resultat av ett ekonomiskt system som prioriterar annat än de vanliga människornas behov.

Denna korta reseberättelse återger vad vi faktiskt upplevt i Estland - sett med egna ögon eller hört berättas. Beskrivningen är därför i någon mening sann. Men man får inte glömma bort att sanningen kan återges på flera olika sätt. Den bild av ett främmande land som en turist ser färgas av turistens fördomar och bristande kunskaper om landet. Inte minst oförmåga att förstå språket. Det är

fullt tänkbart att de motsägelser som slår en turist vid första anblicken inte alls är något som bekymrar dem som bor i landet. Den tillfällige, okunnige besökaren kan å andra sidan ha svårt att begripa något av faktiska problem och glädjeämnen i människornas vardag.

Östra Torp av igår och idag

En av mina f d kolleger fann i Kvarlätenskapen efter sin far, som varit folkskollärare i Smedstorp, en mängd mer än hundra år gamla handskrifter, som beskriver byar i Skåne, bl a Östra Torp, min födelseby. Till min stora glädje gav hon mig de papper, som rör Östra Torp.

Orsaken till att redogörelsen skrevs, framgår inte av texten ej heller om den ställts till någon myndighet eller enskild person. Berättelsen är dagtecknad Lund den 12 december 1856 och under-tecknad Nils Engström.

Genom Landsarkivet i Lund har jag fått veta följande: I 1800-talets förre hälft verkade en kyrkoherde i Östra Torp vid namn J M Stenbeck, gift med Teodora Böök. Deras dotter Johanna Wilhelmina gifte sig med en snickare från Västra Torp, sedermera folkskollärare i Malmö, Nils Engström. Bröllopet stod i Östra Torps kyrka 1848. Nils Engström var född i Västra Torp 1823 och dog 1897 i Malmö.

Snickaren/folkskolläraren Nils Engström torde ha känt väl till förhållanden i Östra Torps pastorat, och därför anser jag det för troligt att det är just han som är författaren.

EN FYLLIG BESKRIVNING AV PASTORATET

Det är en mycket fyllig beskrivning av pastoratet, som han ger. Läsaren får besked om dess omfattning: tvenne socknar, Östra Torp och Lilla Isie i Vemmenhøgs härad.

Kyrkoherde i Östra Torp 1856 var Håkan Bokelund, som avlönades med präst-tionde, tre kappor säd, hälften råg och hälften vete, av varje "uppskattat tunneland". Dessutom erhöill han tio tunnor korn av kronotionden.

Till klockarebostället hörde sju a åtta tunneland jord. Husen, tre längor, var små och gamla. Tillhörande jord beskrivs som mager och stenig. Dock gav den efter god gödsling ganska rik avkastning. Man gödslade i huvudsak med tång och odlade raps, morötter och vitbetor.

Klockaren höll två kor och fyra-fem får. Han hade dessutom inkomst av s k helgonskuld, men av den skulle avgå en tunna korn till en skola i Malmö samt råg och korn till ringaren.

Östra Torps kyrka beskrivs som mycket liten och försedd med ett vapenhus i söder. Vid västra änden fanns en grund till ett

tornbygge, men om det nu var rester av en gammal byggnad eller grunden till en icke färdigställd, vet tydligen inte författaren. Predikstolen var prydd med bilder av evangelisterna, och altartavlan föreställde nattvardens instiftande.

Efter att ha beskrivit kyrkan går Nils Engström över till att tala om skolan. Det fanns en "fast" skola i Östra Torp, men skolhuset var litet och dåligt och borde snart byggas om, enligt hans mening.

I Smyge fanns en "ambulatorisk" skola. Läraren där hade en mycket liten lön. Hur liten får vi dock inte veta.

Söder om byn låg en mosse, där klockgrodor uppehöll sig. Deras vårläten tyddes av bönderna så här: "Så korn, så korn så skeppa får pund."

När klockgrodorna började kväka på våren, var det signalen till att vårbruket skulle börja.

EN DRIFTIG NÄMNDEMAN

Nils Engström nämner i sin redogörelse endast få personer vid namn. Ett av undantagen är nämndemannen Nils Olsson, som omtalas som "en ganska verksam och

driftig man, i ekonomiskt hänseende nyttig både för sig själv och andra. Han iståndsatte kalkbruket, förbättrade egendomen, anlade spannmåls- och timmerhandel, sålde sedan egendomen till handlanden Abbelin, vilken uppbyggt ett magasin..."

Om Nils Olsson skriver författaren vidare, att han "uppbyggt ett kalkbruk efter förbättrad konstruktion", och att han ägde ett tröskverk, som drevs med hästkraft.

Om Smyge har författaren föga att säga, endast att "brantevikare" brukade lägga till där om våren och köpa spannmål, som sedan såldes i Blekinge.

Lilla Isie beskrivs på likartat sätt som Östra Torp: "Kyrkan är liten och alldeles otillräcklig med tanke på folkmängden," säger författaren, och meddelar, att "ny skall byggas men placeras i Västra Torp. Den gamla skall rivas. Byggmästarens namn är Cederholm."

"Fast" skola fanns, belägen i Västra Torps by, får vi veta, och var 1856 14 år gammal. Skolhuset beskrivs som fuktigt och osunt. Läraren hade fast lön och fick dessutom bruka ett tunnland jord.

Förutom denna fasta skola fanns två "ambulatoriska", en i Simbremarken och en i Böste läge.

I Lilla Isie fanns olika typer av hemman. Det nämns bl a domkyrkohemman och sergeantboställe. Inom byn fanns också kvarn.

I norra delen av området låg en källa, Dyna källa, med "outtömligt vatten". Från den gick en bäck till havet och mynnade ut på en plats som kallades Skedal.

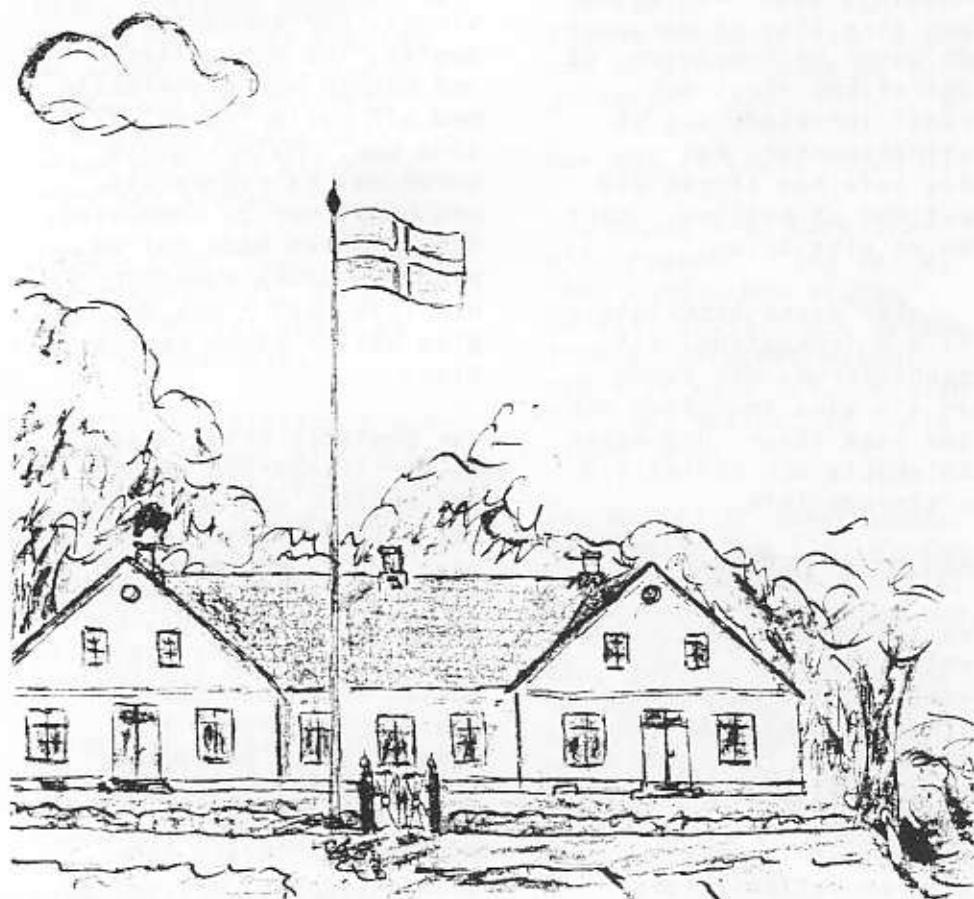
Jordmänen i Västra Torp och Lilla Isie beskrivs som ypperlig med undantag för den delen, som kallas Strandmarken, där endast fattiga bodde i små stugor. Författaren slutar sin redogörelse med att omtala, att fattigvården anlitas mer än i angränsande socknar.

MIN BARNDOMS BYGD

Mycket hade naturligtvis hunnit ändras sedan jag som barn växte upp i Östra Torp på 20-talet, men mycket var sig likt. Fiske,

jordbruk och arbete i kalkindustrin var fortfarande näringarna i bygden. De små kalkugnarna, vars utseende förvånade främlingar, var alltså i bruk, men "Kalkindustrins" stora skorsten sprängdes någon gång in på 30-talet, vill jag minnas.

Banan Börringe - Östra Torp hade anlagts, och folk fick arbete vid järnvägen. Den hade betydelse framförallt för transport av betor till Jordberga sockerbruk. Många hemmfruvar arbetade i betfälten med att hacka betor, och jag minns med beundran hur de kom cyklande eller gående på väg till eller från fälten, vanligen medförande en hacka och en korg med dagens matsäck

Kyrkskolan i Östra Torp med lokaler för småskolan och för klasserna 3 och 4 samt lärarbostäder.

samt ofta ett eller två småbarn. Det måste ha varit dryga dagar, för såväl mor som barn ute på de stora, öppna fälten. Ibland het sol, ibland blåst, ibland duggregn och alltid långa, långa rader av betplantor.

Både Östra Torp och Smyge hade skollokaler på 20-talet, och barnen gick i skolan sju år. Dessutom fanns s k fortsättnings-skola. På 30-talet ordnades bad för skolbarn var fjortonde dag. Enstaka barn och ungdomar fortsatte på 20- och 30-talen sin utbildning. Med tåg reste man till Anderslöv för att där så småningom avlägga realexamen. Förbindelserna till Anderslöv var bättre än till Trelleborg, fast bra var de inte. Man måste resa från Östra Torp före åtta på morgonen, och under betkampanjen, då tågtrafiken först och främst inriktade sig på bettransporten, kom man ofta inte hem förrän vid sextiden på kvällen. Hårt för en elva-åring!

I skolan fanns lyckligtvis ett s k frukosttrum, ett uppehållsrum, där kunde man äta sina smörgåsar och läsa sina läxor. Begreppen skolskjuts och skolmåltid existerade inte.

BARNDOMSHEMMET

Jag tillbragte mina första femton levnadsår i skolhuset i Östra Torp. Engströms rapport från 1856 omtalar, att lokalerna var dåliga. Detsamma kunde man säga om dem i min barndom. Det var fuktiga rum. Källaren vattenfylldes ibland. Trots rättfällor och kattor var det gott om

möss, inte bara på vind och i Källare och uthus, utan även inne i boningsrummen. På kvällarna, då allt var tyst i huset, kunde man höra ljudet av något som rullades på vinden. Där förvarades äpplen, lök och nötter, och mössen var sysselsatta med att rulla "varor" till sina bon. Naturligtvis borde det ha reparerats, men huset var ju Kommunens, och Kommunen hade ont om pengar - vilka kommuner har inte det? - och det blev sällan någon reparation.

Var bostaden bristfällig, så var trädgården så mycket bättre, och jag önskar, att alla barn skulle få växa upp bland så mycken grönska och med underbara åkerfält runtom. Där var träd att klättra i och på hösten frukt och bär att äta av. Man kunde leka "gömme" bland buskagen i nästan hela trädgården, förbjudna områden var endast potatisland och grönsakssängar, men det är ju en självklarhet för lantbarn.

Alla grönsaker, som behövdes i hushållet, odlades naturligtvis i trädgården. Hushållsgris hade vi inackorderad på annat håll i byn, och färsk, härlig fisk från en ren Östersjö fick man från försäljare, som cyklade runt med sin fångst. Jag tror, att vi levde ett sunt liv.

Söder om prästgården fanns ett vattensjukt område, kallat Skövelen, och närmare Strandvägen utbredde sig fuktiga ångar, där visserligen klockrodorna försvunnit, men där vanliga grodor höll till, och deras kväkanden under ljusa majnätter hördes ända upp till byn. Tillsammans med näktergalarnas sång blev de till en vårsymfoni, som är sällsynt nu.

Vid hamnen stod ännu i min barndom några rester av en stor pinjelund, som en gång sträckte sig från hamnen mot samhället. Det var raka, vackra träd i ett trädfattigt landskap. På Sveriges sydligaste udde reste sig den år 1893

uppförda blinkfyren.

Vägarna förbättrades, då jag var barn. Det gick buss till Trelleborg, men man kunde förstås spara biljettpengarna genom att cykla. Bläste det, och det gjorde det nästan alltid, var ena sträckan, vanligen den till Trelleborg, mycket mödosam - blästen svepte ohindrad fram över stora områden, som då var obebyggda. Nu kantas ju vägen från Smyge till Trelleborg av hus utan uppehåll.

Vid ett tillfälle, då man arbetade med vägen i Smyge och grävde och asfalterade, fann jag i de uppstjälpta jordmassorna ett nödmynt från 1717 av Koppar naturligtvis, med en bild av Karl XII på ena sidan och texten "I DALER SM" (1 daler silvermynt) på den andra.

Ack om myntet kunnat berättas sin historia!

OM SÄGNER OCH SKROCK

Gamla människor berättade. Av en kyrkvaktmästare hörde jag första gången historien om guldvaggan, som skall vara nedgrävd någonstans i socknen. Han använde ett ord, som jag aldrig hört förut, nämligen sjövasker om en människa, som drunknat och inte begravts i vigd jord utan osalig innar omkring i närheten av Kyrkogården utan att kunna komma in.

Ännu en benämning, som jag hört endast i min hembygd och då enbart använd av gamla människor är Nordskytten, ett annat namn för Oden. När det stormade hårt, var Nordskytten ute,

och det var lite farligt.

Den gamle kyrkvaktmästaren berättade, att han hört talas om en underjordisk gång, som skulle gått från Östra Torp till Västra Torp, men han bedyrade, att det måste vara en skräna; han hade grävt så mycket i jorden, att han skulle ha träffat på den, om den fanns.

Skrock och vidskepelse levde kvar på 1920-talet. Mitt hem låg ju mitt emot en kyrkogård, och det kunde hända, att vi efter ett regnväder fick se en gumma och ett litet barn komma vandrande i skymningen och tyst och stilla gå in bland gravstenarna. När de fann en sten med en liten fördjupning, där en smula regnvatten blivit kvar, tvättade gumman barnet och tysta lämnade de sedan platsen. Jag vet inte, vad vattnet från gravstenen ansågs bota, eksem möjligen eller engelska sjukan.

1856 - 1988, lång tidrymd eller kort? Ja, lång nog för att mycket skall ha hunnit förändras.

Ängarna har dikats, klockrodorna kommer aldrig mer tillbaka, avlöningarna sker inte i tunnor säd utan i reda pengar, alla barn går i skolan och "bussas" från Trelleborg, det finns inga väderkvarnar mer i byn.

Smyge har nästan blivit sovstad till Trelleborg, och Trelleborgs storkommun har slukat de gamla byarna.

Vägen Ystad - Trelleborg, som jag under min barndom på 20-talet ansåg som bred

och präktig, är nu på tok för smal för den livliga sommartrafiken.

I min barndom uppgick befolkningen i Östra Torp och Smyge till 700 - 800 personer, och mellan byn och fiskeläget utbredde sig ett nästan obebott område. Nu är detta fyllt av villor och vackra trädgårdar.

Ända fram till andra världskrigets utbrott lyste fyren varje natt.

När det var julotta, tändes små julgransljus i varje fönster, i alla hus och gårdar i hela byn och även i skolans fönster. Vilken stämning! Tänder man ljus nu?

Till Trettondagen kom det "julaspöge". Det var utklädda ungdomar, som sjöng och de blev bjudna på jultogter.

Har man så enkla nöjen nu?

Jag minns från barnåren att "ryssen" - jag vet ej hans namn - kom släpande på sitt positiv och vevade fram en sprucken melodi och fick en slant. Ryssen och hans gelikar är borta sedan länge.

Ja, mycket är annorlunda. Men byn är sig lik. Kyrkan reser sig vit och ståtlig, vägen kröker sig genom byn, de vackra gårdarna ligger där, omgivna av åkrar, de små husen omges som förr av blomsterprakt, och gånggrifterna ligger där som i tusentals år och påminner om att detta är urgammal bygd.

Elsa Schaerström

FNSiN

ET IN ARGADIA
EGO!

